

TOMÀS NOFRE

President de la Fundació Palau, de Caldes d'Estrac

JOAN MARAGALL I JOSEP PALAU I FABRE: DE LA PARAULA VIVA A LA PARAULA VIVENT

Resum:

Josep Palau i Fabre (1917- 2008) és un lector atent i un estudiós profund de Joan Maragall: posa l'obra de Maragall a la base de la pròpia obra literària i en fa substrat ineludible. En concret, fa seva la teoria de la paraula viva i la porta a la pràctica, però també hi troba alguna important limitació; aleshores, com a creador, prova d'assumir aquesta limitació amb la intenció de dur la poètica maragalliana a un possible estadi següent. Constitueix un exemple d'aquesta dinàmica el recorregut que va del «Cant espiritual» (1910) de Maragall al «Cant espiritual» (1950) de Palau i Fabre.

Paraules clau: Joan Maragall — Palau i Fabre — «Cant espiritual» — paraula viva — recepció poètica

Abstract:

Josep Palau i Fabre (1917- 2008) is an attentive reader and a profound scholar on Joan Maragall: he puts the work by Maragall in the base on his own literary work and makes it his unavoidable substrate. In particular, he makes his own the theory of the living word and carries it out, but he finds some limitations in it: then, as a creator, he tries to assume this limitation in order of bringing the Maragallian poetics to a possible next stage. The itinerary from the «Cant espiritual» (1910) by Maragall to the «Cant espiritual» (1950) by Palau I Fabre is an example of this dynamics.

Key words: Joan Maragall — Palau i Fabre — "Cant espiritual" — living word — poetic reception

0. Per començar

Josep Palau i Fabre és una de les grans personalitats de la literatura catalana del segle XX. Poeta –el seu llibre *Poemes de l'Alquimista* (1952) és una de les altes fites de la poesia catalana contemporània–, dramaturg, contista i assagista: sempre amb una veu personal i amb una obra d'una gran càrrega passional. També és un estudiós de la pintura, i molt especialment de l'obra de Pablo Picasso, a la qual dedicà més de vint llibres (alguns d'ells traduïts a una desena de llengües): és considerat internacionalment un dels més prestigiosos especialistes en matèria picassiana. El 1999 li va ser atorgat el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes. A la seva obra assagística, Palau i Fabre analitza molt bé els autors que té com a referència per a la creació de l'obra pròpia: Antonin Artaud, Arthur Rimbaud, Ramon Llull... És objectiu d'aquest article mostrar com Joan Maragall forma part d'aquestes referències.

1. Palau i Fabre, lector de Maragall

Josep Palau i Fabre és, des de ben aviat, un lector atent i un estudiós intuïtiu de l'obra de Joan Maragall. El 1936, amb 19 anys d'edat, publica a *La Humanitat* uns articles sobre el premi Joan Maragall que la Generalitat tenia intenció de convocar per a la promoció de l'assaig; hi fa unes reflexions sobre la pertinència de vincular el nom de l'autor a aquest gènere literari, perquè això contribuirà a evitar el reduccionisme d'un Maragall exclusivament poeta.¹ Al llarg de la seva vida, Palau hi farà abundants referències dins la seva producció assagística; destaco aquí «Pensar Maragall», que aplega textos escrits entre el 1956 i el 1966, i «Maragall, ara» de 1979.²

Per una banda, Palau i Fabre reconeix en Maragall una característica que comparteixen; tant l'un com l'altre són autors que conreen gèneres diversos, però que ho fan prenent la poesia com a centre germinal primer i irradiador després:

La força i l'originalitat de Maragall rauen en el fet de no haver-se deixat enlluernar per la seva pròpia força ni per les seves humanes ambicions, i en el fet de no haver-se volgut realitzar exteriorment –bastardament o demagògicament–, ans en el d'haver comprès que tota la seva activitat l'havia de projectar des de dins, des del seu centre insubornable de poeta. El seu afany ha d'haver consistit a trobar quin paisatge o corredor secret mena de la poesia a l'assaig, de la poesia al teatre, de la poesia a la filosofia; o, millor encara, com la poesia esdevé assaig, com esdevé teatre, com esdevé filosofia. En un mot: com es pot ser dramaturg, assagista o filòsof sense traïr la poesia, centre de l'univers creador i pedra de toc per a reconèixer les altres formes de creació espiritual.³

El que Palau explica del poeta de la paraula viva es troba al fonament mateix de la creació de la pròpia obra, que concep com un corpus complet i amb les peces totalment relacionades entre si: els seus assaigs (aplegats sota el nom genèric de *Quaderns de l'Alquimista*) són la continuïtat i el complement de la seva poesia (reunida al volum únic *Poemes de l'Alquimista*). Sota el seu teatre també hi ha la poesia i la cançó.

I per altra banda, aprecia una altra característica de Maragall que també comparteixen, l'exploració de la diversitat:

Confesso que personalment admiro i prefereixo els poetes de to divers, de veus dispars. El Maragall de les «Vistes al mar», serè, objectiu, és molt diferent del Maragall d'«El Comte Arnau», arravatat i romàntic, o el Maragall del «Cant espiritual», místic i reflexiu.⁴

1 Josep PALAU I FABRE, «El premi Joan Maragall» i ID., «Unes paraules més sobre el premi Joan Maragall», dins ID., *Obra literària completa II. Assaigs, articles i memòries*. Barcelona, Galàxia Gutenberg / Cercle de lectors, 2005, p. 1168-1169 i p. 1172-1174.

2 ID., «Pensar Maragall» i ID., «Maragall, ara», dins ID., *Obra literària completa II. Assaigs, articles i memòries*. Barcelona, Galàxia Gutenberg / Cercle de Lectors, 2005, p. 720-735 i p. 927-930.

3 ID., «Pensar Maragall», *op. cit.* p. 721.

4 ID., «La mandíbula d'Ausiàs March», dins ID., *Obra literària completa II, op. cit.*, p. 541.

Josep Palau i Fabre experimentarà a fons aquesta diversitat a partir de la teoria que ell mateix denomina «la desintegració del jo».⁵

Al text introductori dels *Poemes de l'Alquimista*, Palau es posa sota l'advocació de Maragall i de la seva teoria de la paraula viva:

Parlem tots el llenguatge après i automàtic de la vida. És un llenguatge de morts. La poesia no pot ser sinó l'intent de penetrar –oh Maragall!– en aquell llenguatge vivíssim que endevinem darrera la nostra mort actual.⁶

La poesia és el mitjà per atènyer la veritat, perquè el poeta no pot mentir (si ho fes deixaria de ser poeta). I aquí és on Palau demostra ser un profund lector crític de Maragall. Perquè en un primer moment es deixa endur com a lector i com a poeta per la fascinació i la potència de la paraula viva; però, en un segon moment, a partir de la freqüentació de l'obra maragalliana, sap percebre-hi algunes importants limitacions.

És molt significativa, en aquest sentit, la lectura crítica que fa de l'obra de teatre *Nausica* i que desenvolupa en profunditat en textos diversos: se centra justament en les mancances que hi troba com a tragèdia possible.⁷ En un moment determinat, per exemple, l'analitza des del punt de vista següent:

El Maragall que em sembla, de molt, el més autèntic és el panteïsta. Maragall és panteïsta i pagà. No és sinó per disciplina, per autoprescripció, que esdevé cristià. Com tot ver cristià, se'n dirà. I, en efecte, encara que amagada, l'obra de Maragall reflecteix, com potser cap altra entre nosaltres, aquest conflicte entre la naturalesa i l'esperit, propi del cristianisme. En cap lloc com en *Nausica* no transparenta tan bé aquest conflicte.⁸

Un conflicte que es resol a favor de la moral cristiana, repressora d'una naturalesa pagana que per uns instants ha atret el poeta de Sant Gervasi:

5 Per a un desenvolupament d'aquest concepte concret, vg. Tomàs NOFRE, «Sobre *Vides de Picasso* de Josep Palau i Fabre», *Els Marges*, núm. 37, maig de 1987, p. 119-127; J. PALAU I FABRE, *Poemes de l'Alquimista. Una selecció*, edició a cura de Tomàs Nofre, Barcelona, Proa, 2008 (esp., p. 12-16 de la «Introducció»); i també Jordi COCA, «El trasbals de la bellesa», dins ID., *El teatre de Josep Palau i Fabre. Alquímia i revolta (1935-1958)*, Barcelona, Galàxia Gutenberg / Cercle de Lectors, 2013, p. 67-146. Per a l'estudi del conjunt de l'obra palaufabriana, vg. Enric BALAGUER, *Poesia, alquímia i follia. Aproximació a l'obra poètica de Josep Palau i Fabre*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995; i també *Josep Palau i Fabre, l'Alquimista*, a cura de Julià Guillamon, Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 2000.

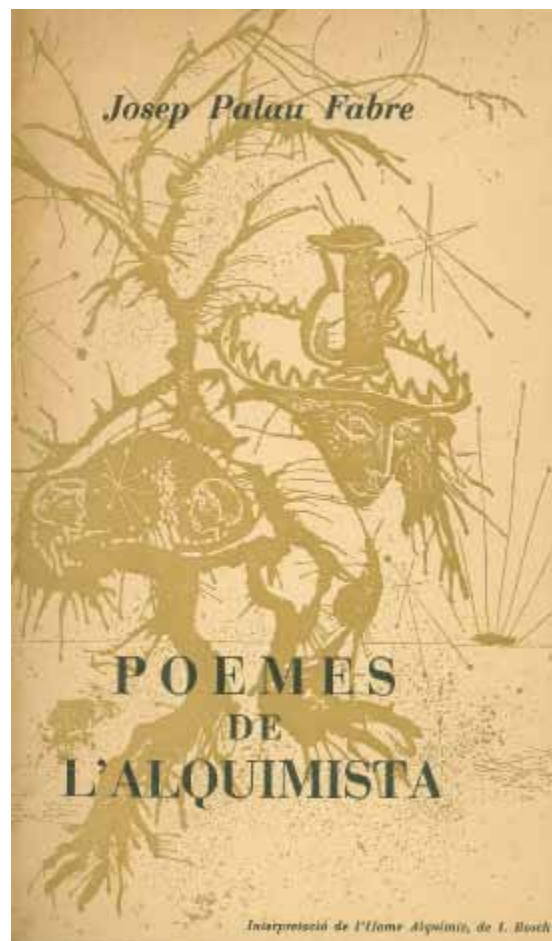
6 J. PALAU I FABRE, *Poemes de l'Alquimista*. Barcelona, Proa, 1991 (6a ed.), p. 13 [Barcelona, Proa, 1952].

7 ID., *El mirall embruixat*, dins ID., *Obra literària completa II, op. cit.*, p. 155-249.

8 ID., «Pensar Maragall», *op. cit.* p. 733.

Observi's que el punt de bifurcació essencial, allí on Maragall abandona la trama prevista per Goethe, és quan Ulisses es declara solter a Nausica; tota l'acció decorre, a partir d'aquí, diferentment. Maragall no pot concebre ni acceptar un Ulisses negant o dissimulant la seva unió, traint Penèlope ni que sigui momentàniament.⁹

Palau aplica el mateix patró analític al poema «Soleiada». El considera un poema «francament heterodox. Quan Maragall degué adonar-se'n, el poema ja estava fet».¹⁰ Obeint la força de la paraula viva, del fort anhel d'expressió sincera, ja no podia esmenar el que el poema explica. Palau diu que, en aquest sentit, Maragall va intentar «rectificar-se interiorment», com així ho indiquen les seves obres posteriors, i exclama: «¿Per què Maragall, en lloc de creure aquella veu que li ve de dins, la supedita a la veu de l'Església? [...] És aquí, al nostre entendre, on s'atura Maragall, on es priva del millor d'ell mateix i de volar més alt, on ens priva del que teníem dret a esperar-ne».

Coberta de l'edició de La Sirena (1952) dels *Poemes de l'Alquimista* de Josep Palau i Fabre

9 *Ibid.*, p. 732.

10 J. PALAU I FABRE, «Pensar Maragall», *op. cit.* p. 733. També les citacions que hi ha a continuació.

2. De la paraula viva a la paraula vivent: l'exemple dels cants espirituals

Josep Palau i Fabre es proposa fer el pas que diu que Maragall no va atrevir-se a fer; es pot veure com el fa, per exemple, al seu poema «Cant espiritual» (1950). Més amunt hem dit que un dels principis generadors de l'obra de Palau és la teoria de la «desintegració del jo»; aquest concepte va estretament relacionat amb el principi del «mimetisme»: l'afany d'identificar-se fins a les darreres conseqüències amb allò que es vol comprendre, fins a quasi esdevenir allò mateix que es vol comprendre. Es tracta d'un mecanisme de base clarament cristiana (l'amor al proïsme), entenent aquí el cristianisme des del punt de vista cultural, vivencial, no des del punt de vista de la fe: «és per empelt cristià que ha actuat en mi aquesta força. [...] La comprensió més profunda no és racional sinó afectiva, o potser orgànica».¹¹ Palau i Fabre se sent profundament interpel·lat pel «Cant espiritual» de Joan Maragall: el llegeix, el rellegeix, se'l fa íntimament seu. Tanmateix, el seu agnosticisme no li permet identificar-se completament amb els interrogants que Maragall adreça a Déu perquè Palau és un home que ha trencat la seva relació amb la divinitat. De fet, un dels aspectes que més l'atrau del poema maragallà és quan l'autor s'atreveix a posar en un segon pla d'importància la vida més enllà de la mort, cosa que per a un cristià catòlic té un punt de provocació heterodoxa, perquè prioritza el sentiment sincer al dogma:

¿Amb quins altres sentits me'l fareu veure
aquest cel blau damunt de les muntanyes,
i el mar immens, i el sol que pertot brilla?
Deu-me en aquests sentits l'eterna pau
i no voldré més cel que aquest cel blau. (v 7-11)¹²

En el seu poema, doncs, Palau fa el pas que Maragall no ha volgut o no ha pogut fer del tot, i el fa mitjançant una formidable paradoxa agnòstica: adreçar-se a aquell que no pot creure que existeixi.

El «Cant espiritual» de Josep Palau i Fabre parteix clarament del «Cant espiritual» de Joan Maragall. Palau adopta la mateixa forma per a la confecció del poema: «el cant espiritual prototípic és un monòleg dramàtic en primera persona del singular, adreçat directament, d'una manera formal o informal, al Creador o al Crist, o bé a tots dos, de to greu i d'una gran sinceritat i autenticitat, animat en el fons per una disputa o un dilema i formulat a través d'un text poeticolíric únic, de gran intensitat emotiva».¹³

11 ID., *Poemes de l'Alquimista*, op. cit. p. 200.

12 J. MARAGALL, *Poesia completa*, edició de Glòria Casals i Lluís Quintana, Barcelona, Eds. 62, 2010, p. 289-291. Totes les citacions del «Cant espiritual» d'aquest autor provenen d'aquesta edició. El poema maragallà ha donat lloc a un seguit de lectures, comentaris i interpretacions que n'han analitzat l'aspecte religiós. Entre les darreres, vg. Ignasi MORETA, *No et facis posar cendra*, Barcelona, Fragmenta, 2010, p. 417-431; Pere MARAGALL, «El "Cant espiritual". ¿Summa final o llindar d'un nou camí?»; Oriol PONSATÍ-MURLÀ, «Encara sobre el "Cant espiritual". I sobre la polemologia historiogràfica, Ferrater Mora, la impossibilitat i la utopia», dins *Joan Maragall, poesia i pensament*, edició de Josep-Maria Terricabras, Girona, Documenta Universitària, 2011, p. 15-27 i p. 29-36; i Josep Maria JAUMÀ, «Lectures del "Cant espiritual" de Joan Maragall», dins *Les idees religioses de Joan Maragall*, coordinació de Pere Lluís Font, Barcelona, Cruïlla, p. 145-161.

13 D. Sam ABRAMS, *Cants espirituals catalans*, (*Quaderns de la Fundació Maragall*, núm. 57), Barcelona, Claret, 2001, p. 46. Al capítol d'aquest estudi en què s'analitza el «Cant espiritual» de Josep Palau i Fabre (p. 23-26), Sam Abrams atribueix un paper preponderant al «Cant espiritual» d'Ausiàs March com a referent directe del de Palau; a parer meu, equilibrar aquest paper preponderant entre el poema d'Ausiàs March i el de Joan Maragall, com a models del poema palaufabrià, en permet una comprensió més completa.

Maragall interpel·la de manera directa a Déu amb gran respecte, usant el tractament de «vós» i la denominació de «Senyor»:

Si el món ja és tan formós, Senyor, si es mira
amb la pau vostra a dintre de l'ull nostre,
què més ens podeu dar en una altra vida?

(v. 1-3)

Palau interpel·la també de manera directa a Déu i també amb respecte (usa la mateixa denominació de «Senyor» que ha usat Maragall), però fa un significatiu pas més i el tracta de «tu»:

No crec en tu, Senyor, però tinc tanta necessitat de creure en tu, que sovint parlo i
t'imploro com si existissis.¹⁴

Igual que al text de Maragall, doncs, Déu és al poema de Palau un interlocutor mut a qui es planteja un problema transcendent, per a la resolució del qual és l'únic que té la clau. La qüestió que Maragall formula té a veure amb la impossibilitat de capir la vida més enllà de la mort; la qüestió que Palau presenta té a veure amb la impossibilitat de capir l'existència de Déu. Ambdós poemes es basen en una fretura que només Déu pot dirimir: per a Maragall, perquè la vida terrenal no pot ser ja una participació de la vida eterna; per a Palau, com que no creu en l'existència de Déu, aquesta mateixa no creença li produeix tant de dolor.

Maragall respecta l'ús del decasíl·lab i de la rima, però ho fa sense que això li encotilli la fluïdesa del discurs (usa decasíl·labs 4+6, 5+5...; i combina la rima consonant amb l'assonant). Palau es veu impel·lit a fer el pas següent: elabora un poema en prosa. La distribució estròfica d'ambdós poemes presenta una relació interessant. Maragall distribueix el seu text en cinc estrofes, de nombre creixent de versos; i és sabut que els cinc darrers (v. 41-45) de la llarga darrera estrofa del poema van ser escrits amb certa posterioritat a la resta del poema;¹⁵ aquests cinc últims versos presenten una argumentació de represa i conclusió, i podrien constituir perfectament una unitat estròfica independent (que aleshores seria la sisena del poema). Palau fa una distribució estròfica paral·lela, i sembla que hagi tingut en compte aquesta darrera característica interna i de gestació del text maragallà: el seu poema consta de sis estrofes, que també mantenen a grans trets una estructura creixent; a més, la darrera té també una clara estructura de represa temàtica i conclusió.

14 J. PALAU I FABRE, *Poemes de l'Alquimista*, op. cit. p. 182. Totes les citacions del «Cant espiritual» d'aquest autor provenen d'aquesta edició.

15 D. S. ABRAMS, *Llegir Maragall*, ara. Barcelona, Proa, 2010, p. 447. Abrams segueix la datació establerta per Glòria CASALS, «Seqüències: gènesi, estructura i recepció», dins J. MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, a cura de G. Casals, Barcelona, La Magrana, p. 715-731. La primera anàlisi «genètica» amb una datació de les parts remunta a l'estudi d'Eduard VALENTÍ I FIORI, «La gènesi del "Cant Espiritual" de Maragall» (1962), dins ID., *Els clàssics i la literatura catalana moderna*, Barcelona, Curial, 1973, p. 188-240 (esp., p. 99-101).

En relació encara amb la distribució estròfica, el «Cant» de Palau i Fabre presenta un detall que permet veure fins a quin punt té com a referent (conscient o no, en aquest cas) el poema de Maragall: es tracta de l'ús vocatiu del mot «Senyor». En el poema de Palau apareix en totes les estrofes menys a la tercera: és un ús exactament igual al que fa Maragall en el seu poema.

Maragall acaba el seu «Cant» fent un moviment de primera persona («ja ho sé», «tot lo que veig») a segona persona («obriu-me'n»):

Ja ho sé que sou, Senyor; pro on sou, ¿qui ho sap?

Tot lo que veig se vos assembla en mi...

(v. 38-39)

I quan vinga aquella hora de temença

en què s'acluquin aquests ulls humans,

obriu-me'n, Senyor, uns altres de més grans

per contemplar la vostra faç immensa.

(v. 41-44)

Un moviment idèntic al que fa Palau: una penúltima estrofa en què es focalitza la primera persona («no puc donar-te») i una última estrofa en què es focalitza la segona persona («treu-me», «fes-me»):

No crec en tu, Senyor, però si ets, no puc donar-te el millor de mi si no és així: sinó dient-te que no crec en tu.

(Fragment de la penúltima estrofa)

No crec en tu, Senyor, però si ets, treu-me d'aquest engany d'una vegada; fes-me veure ben bé la teva cara!

(Fragment de l'última estrofa)

A més, la petició palaufabriana expressada a la frase «fes-me veure ben bé la teva cara» em sembla que té un substrat directe en el vers maragallià «per contemplar la vostra faç immensa». Palau aplica al poema de Maragall el concepte del «mimetisme», explicat més amunt, fins a identificar-s'hi; però no es tracta simplement de fer-ne una imitació o una versió, sinó que es tracta d'eixamplar el poema de Maragall, de portar-lo més enllà. No correspon a Maragall atrevir-se a formalitzar una pregunta sobre la possible inexistència de Déu, però Palau intueix darrere les decisions argumentals preses a *Nausica*, darrere l'heterodòxia de «Soleiada», darrere les preguntes del «Cant espiritual», una possible dimensió actualitzada dels problemes plantejats i n'assumeix la continuïtat.

4. Conclusions

Josep Palau i Fabre se sent impressionat per l'autenticitat de la sensibilitat i del pensament desenvolupats per Joan Maragall tot al llarg de la seva obra, i especialment per la sinceritat amb què es va lliurar al conreu de la paraula viva. Tanmateix, Palau s'adona també de les limitacions viscudes per Maragall en aquest sentit; empès per una banda per la impressió profunda de la lectura, i empès alhora per una altra banda per la consciència de les limitacions o contradiccions explicades, es proposa portar la pràctica de la paraula viva a un possible estadi següent. Em sembla significatiu el gust pel mot «vivent». Al diccionari, «viu» és allò que no és mort; «vivent», és allò que té vida. Subtil diferència, però fonamental per a Palau. Podem recordar aquí, com a primer exemple, el títol del seu primer volum de la magna tetralogia en què estudia l'obra de Pablo Picasso: *Picasso vivent*.¹⁶ I com a segon exemple, l'assaig titulat justament «La paraula viva» (1952), que acaba així:

Tal paraula de tal escriptor situada en tal vers o en tal paràgraf és diferent de la mateixa paraula del mateix escriptor situada en un altre vers o en un altre paràgraf. No és mai la mateixa, encara que la nostra tosquedat es vesteixi amb la mateixa roba. Les paraules són úniques i serveixen una sola vegada: són éssers vivents.¹⁷

Josep Palau i Fabre considera que la millor manera d'assumir el llegat maragallià de la paraula viva és considerar-la una paraula *vivent*, i treballar el llegat en aquest sentit. Aquesta és la seva proposta per als poetes futurs, per als poetes d'avui.

Rebut el 4 de setembre de 2014
Acceptat el 2 d'octubre de 2014

16 J. PALAU I FABRE, *Picasso vivent (1881-1907)*. Barcelona, Polígrafa, 1981.

17 ID., «La paraula viva», dins ID. *Obra literària completa II, op. cit.*, p. 565.